

РАННІЙ ЕПІСТОЛЯРІЙ В.СТУСА ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ АВТОРСЬКОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ

У статті проаналізовано ранній період поетичної творчості митця. Здійснений порівняльний аналіз авторського світосприйняття, вираженого у епістолах та поезіях.

Ключові слова: епістолярій, поезії, таужнянський період, армійський період.

Ранній епістолярій В.Стуса охоплює хронологічні межі 1959-1963 рр., які об'єднують певні етапи життя поета, зокрема вчителювання у с. Таужна Гайворонського району Кіровоградської області (15.08-15.10.1959), службу в Радянській Армії (спершу на Полтавщині, потім на Уралі), вчителювання у м. Горлівка Донецької області та перебування у Донецьку після закінчення строкової служби. Звичайно ж, поет спілкувався однодумцями університетськими друзями, зокрема з В. Дідківським, А. Лазоренком, Б. Дорошенком.

Листів, у яких є інформація про ранній період творчості В. Стуса, збереглося дуже мало, проте їх біографічна цінність беззаперечна. Вони дозволяють простежити уподобання, захоплення молодого Стуса, засвідчують гуманістичне осмислення ним буття – прагнення пізнати світ, знайти своє місце в ньому.

Дослідженням поетичної творчості митця займалися такі дослідники як М. Коцюбинська, М. Жулинський, В. Макачук, О. Рарицький, О. Тарнавський, Д. Стус, К. Москалець та інші. Проте ранній епістолярій В. Стуса до цього часу не ставав об'єктом спеціального вивчення, а відтак, є однією із найменш з'ясованих проблем стусознавства.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі вивчення листів раннього періоду творчості поета, здійснити порівняльний аналіз авторського світосприйняття, вираженого у епістолах та поезіях.

Зокрема, епістоли до В. Дідківського містять безцінні біографічні відомості про екзистенцію поета таужнянського періоду. Творче листування з другом юності та однокурсником А. Лазоренком дає можливість простежити літературні зацікавлення поета та перші зафіксовані на сторінках епістолярію спроби літературно-критичного аналізу доармійського періоду і часу служби у Радянській Армії. У листах до Б. Дорошенка розповідає, як його, молодого поета, підтримали А. Малишко й Л.Забашта, які, як зазначає В. Стус: “Подають руку допомоги на той випадок, якщо я насмілюсь штурмувати наші “товсті” журнали” [8].

Після закінчення вузу, “стужилий за справжньою (не донецькою) Україною” [5, с.35], Василь Стус бере направлення на роботу в школу с. Таужна на Кіровоградщині, відтак звільняючи однокурсницю Зінаїду Кононученко від життя на периферії та добре знаючи, що довгий час працювати не доведеться, адже незабаром до війська. У таужнянський період він активно займається самоосвітою, шукає себе у творах класиків, заповнюючи вакуум духовного спілкування. “Я радий, – пише він до В. Дідківського, – що взяв своїх коханих, моїх – Гете і Верхарна, Олеся і Рильського, Словацького і Елюара, доброго Радхакришна і Вінкельмана, цнотливу Рамаюну і цнотливу Сельму Лагерльоф. Це єдині поки що мої друзі. Здається, весь світ проти неї повстає, щоб зламати її цю дружбу. А вона, як і годиться, міцніє – під час коротких зустрічей, як у в'язниці” [11, 5]. Насолоджуючись творами класиків, поет віднаходить у них думки та мотиви, суголосні зі своїм внутрішнім я, відшкодовує брак знань та виробляє свої смаки, компенсує відсутність друзів, книг, театру, однодумців, нерозуміння таужнянців.

Зауважимо, що настрої поезій та епістол раннього періоду творчості В. Стуса різні. Вірші характеризуються життєрадісним світосприйняттям, оптимістичним настроєм. У них поет роздумує про сутність людського існування, акумулює внутрішній світ, самонаповнюється ним. “Юнацька романтика кличе досягнути незвідані обрії, молодий поет прагне творчо осмислити світ, відшукати своє місце в ньому” [4, 30]. Натомість у листах оголена дійсність, буденність, реалістичний стан речей.

Ці декілька місяців “справжньої України” були напрочуд важливими для поета, адже саме тоді він активно формувався як особистість, наповнювався духом живої колоритної української, хай і засміченої, мови, якої йому так бракувало в Донбасі, захоплювався традиціями все ще незнищеної України. Таужнянський період став характерною преамбулою усього Стусового майбутнього життя. Саме в Таужні був закладений базис духовного росту та становлення поета.

Армійський період виявився не надто сприятливим для митця, Стус пише мало, не маючи змоги творчо працювати, називає “марнотратством трирічним” [9], “Злиденні роки! Злиденні заняття” [11, 15]. Армійська муштра з постійними обмеженнями та беззворотною тенденцією до знеособлення була йому чужа. Тогочасне становище характеризує у листі до В. Дідківського так:

“Без шкоди для себе переносу всі “тяготы и лишения солдатской службы”. І на диво це мені легко вдається” [11, 12], але “Читати-писати нічого не можна. Оце важко” [11, 10]. – Пише він у листі до В. Дідківського. Понад усе дбає, щоб в роки армії не розгубити свою сутність, своє духовне ество – все накопичене задалегідь. Новоспеченому солдатіві бракує можливостей для повної творчої реалізації. Свій творчий стан Стус оцінює так: “Зараз у мене творчий застій. Єдине – пишу оце листи і то з великими потугами, щоб хоч трохи розігнати, розбурхати якесь отупіння, що в мені і навколо мене” [11, 13]. Попри те, у такому відриві від рідної землі та творчої роботи, як не дивно, були і позитиви для внутрішнього самособоюнаповнення поета, формування активної громадянсько-патріотичної позиції. Адже саме в армії, на Уралі, відбулося усвідомлення Батьківщини. З новою силою забриніло усталене відчуття національної належності, усвідомлення тісного зв’язку з рідною землею, з дідівськими коренями. Відірваність від рідної землі пробуджує несвідомі нотки суму, щему й самоти, що пізніше набудуть максимальної виразності. Джерелом його туги є відчуття душевної незатишності, нереалізованості та усвідомлення себе “валунним каменем”. Трагізм Стуса полягав у розумінні неможливості раціонального застосування своєї сили і розуму. Внутрішній стан поета у цей час яскраво відтворюють промовисті рядки поезії “Уральські гори”:

Уральські гори, уральські сосни, край Кисегачу,
я межі вами – валунний камінь – лежу і трачусь.
А шкода віку, і шкода щастя, і неба – шкода,
і дуже шкода тебе, прегорда чужа природо! [7, 109]

Саме армійські роки принесли поетові життєву мудрість, навчили відчувати своє й поважати чуже. А малочисельним віршам того часу притаманна вже “рання дорослість, сумовите прозріння, трагічне передчуття, щемка нота” [1, 3]. У цих віршах з’являються образи уральських гір, уральських сосен як символів чужини, розтраченості, відчувається туга за рідною Україною. “Там витеплів душею, звільнився від студентського схимництва. Армія – прискорила. Почувся мужчиною. Вірші, звичайно, майже не писалися, оскільки на плечах – погони” [5, 35], – як потім з’ясував свій стан В. Стус у “Двох словах читачеві”.

Попри те, що вірші майже не писалися, в проміжках солдатських буднів йому таки вдається викроїти час для читання. Він читає “густу” прозу, особливо національну за змістом: “Взяв В. Чумака і Кобзар з собою і конспект Сквороди”, – зазначає Стус у листі до В. Дідківського. В полі його зору – творчість С. Цвейга, Е. Хемінгуей, листи Г. Флобера, Г. Сенкевича, Е-М. Ремарка, Т. Манна, О. Уальда, А. Рембо, І. Стоуна, В. Коротича, Е. Ерію, Б. Пруса, що дає змогу внутрішньо самовдосконалюватись, самоформувавшись, самотворитись.

Тон та настроєвість у ранніх листах постійно змінюються. Поет перебуває у безперервному пошуку самого себе, своєї України. Гнітить неповноцінне становище української мови на Донбасі, йому здається, що він марнує найпродуктивніші роки. що від Неспроможності долучитися до національно-визвольних процесів, стати на захист культури, мови, традицій рідного народу спричиняє внутрішні конфлікти, пов’язані з національними питаннями та викликані загостреним почуттям національної гідності. З листа Миколи Колісника В. Стус дізнається що у деяких школах Сталіно українську мову ввели як факультатив. Він миттєво реагує на це повідомлення: “Чую – колишеться сум над вашими тамтешніми головами. Коля Стельмах повідомляв мені, що в деяких школах мають ввести українську мову як факультатив. Як завжди, це всіх нас озлобляє. Адже нам це вже відомо. Ми рвемо й метаємо, скільки слів ми пускаємо на вітер. Уяви тільки – які ми грізні й страшні в такі хвилини!” (лист до Б. Дорошенка від 5.12.1959р.) [10], Стус боляче реагував на несправедливі утиски стосовно своєї мови, відчуваючи цілковиту безпорадність у протистоянні русифікації Донбасу.

Природне почуття національної гідності не дає йому супкою і в післяармійський період. Стус гостро реагує на випадки гноблення материнської мови. Для прикладу візьмемо ще один життєвий епізод, що вибив Василя з рутини буденщини. Звертаємо увагу на лист датований 12.12.1962 р., написаний під впливом подій, що сталися напередодні у робітничій ідальні м. Горлівка Донецької області та адресований А. Малишку. Факт одвертого приниження та гноблення рідної мови хвилював В. Стуса. Боєм і відчайдушною тривогою за долю народу, його духовність і майбутнє пройнятий лист В. Стуса до А. Малишка. В юнацьких пошуках гармонії зі світом простежується одверте розчарування та пошук бодай якогось розв’язання цієї проблеми. “Інколи, зосереджуючись на однотонних враженнях від навколишнього, шукаючи кінцевих результатів дуже стрімкого процесу денаціоналізації значної частини українців, відчуваєш, що це – божевілля, що це – трагедія, якої лише інколи не відчуваєш в силу притаманної нам (як національної риси) байдужості і, може, трохи релігійної віри в те, що все йде на краще” або “У нас немає майбутнього. Коріння нації – тільки в селі, а “хуторянським” народом ми довго не

проживем, пам'ятаючи про вплив міста, про армію, про всі інші канали русифікації” [6, 371]. Уже в цьому листі Стус однозначно визначає своє місце в суспільному житті. З цього часу розпочинається новий період у житті поета, коли він віч-на-віч стикається з твердим реальним повним жорстокості світом. Для Стуса він виявився далеко не таким духовним, як він те собі уявляв. Поглиблюються ранні тріщинки у світлому світовідчуженні [2, 12]. Загострюється конфлікт внутрішнього сприйняття з реальним буттям

Післяармійський період Стус вважав часом творчої реалізації, що позначився захопленням поезією Б. Пастернака та наполегливою працею задля власного самовдосконалення. У “Двох словах читачеві” молодий поет зазначає: “Нині найбільше люблю Гете, Свідзинського, Рільке. Славні італійці (те, що знаю). Особливо Унгаретті, Квазімодо. Ще люблю “густу” прозу Толстого, Гемінгвея, Стефаніка, Пруста, Камю. Вабить – і дуже – Фолкнер” [5, 35]. Як зазначає Д. Стус, у той час, “допавшись до книжок, до свіжого вітру перемін, які вривалися в життя разом зі, здавалося, незворотними демократичними перетвореннями країни, Василь забивався у комірчину власного світу, розкошуючи поруч із тими, чия творчість була йому справді цікавою” [13, 112], тверезо, вже не з юнацькою нерозважливостю входив до складного світу життя. Писав багато, але друкувався рідко (очевидно спрацьовує його висока самовимогливість), прагнув досягти органічного злиття ліричного, епічного і драматичного, формував свій, неспівмірний ні з ким стиль. Потреба самоусвідомлення та визначення свого шляху стимулювали його тодішню творчість.

Поетичний доробок Стуса цього часу ще не такий вагомий, але тематично багатогранний, ставлення до написаного вже достатньо критичне та вимогливе. Далі – лише розростання, розширення тематичних площин і заглиблення в психологічні мотивації ліричного героя. Далі, сказати б, нарощення м'язової статури поезії [13, 12].

У перших віршах, які зустрічаються у ранньому епістолярії (“Тиша”, “Мандри”, “На розквітлому лузі”, “Порив”, “Ранній березень”, “Радість”), попри достатньо чітку композицію, ще бракує вміння лаконічно та чітко висловити думку. Ці вірші ще доволі незрілі, вони рясніють повторами, деякою розтягненістю, декларативністю, в них відчувається недосконалість, але саме в цьому їхня зворушлива привабливість. Є тут, як вдало помічає М. Коцюбинська, і юнацькі романтичні контури, й перебільшена самозначущість, і фраза, і приблизність, і привнесений іззовні, не зігрітий внутрішнім теплом космізм [2, 9]. Але поступово риси необов'язкового і запозиченого тьмяніють і проступає своє виразне, рішуче, глибоке й експресивне слово.

Ранній Стус належить до когорти поетів, яким притаманне витончене, нічим не затьмарене відчуття світу. У віршах він упивається radoщами нових відкриттів та відтворенням картин природи. Це саме те джерело, з якого черпається емоційна напруга, глобальність образного мислення, витонченість відчуття ще не повністю усвідомленого, відкритого очам світу, тобто тих рис, які властиві раннім поезіям.

Вірші митця цього періоду не випадково містять чимало заворожувальних пейзажних замальовок (“Ранній березень”, “На розквітлому лузі”, “Мандри”, “Тиша”), саме в природі Стус черпає душевний спокій, тамує внутрішній біль. Він “не просто споглядає красу природи, а пильно вдивляється в неї, вслухається в її тривожну симфонію, прагне причаститися її таємниць”, – зауважує М. Коцюбинська [3, 66]. Природа уособлює внутрішній стан людини, цим самим зливаючись у щось єдине. Молодий Василь одухотворює неживі предмети, наділяє їх тотожними з природою правами. Уважним читачем природи, а не бездумним споглядачем постає поет у словесному відтворенні пейзажів. Саме в природі він знаходить сподіваний спокій та гармонію і через неї викристалізовується заради самопізнання, самонаповнення.

Автор усвідомлює недосконалість своїх ранніх поетичних спроб. У відповідь на лист Б. Дорошенка В. Стус зауважує: “Вірші мої явно переоцінюєш. “Порив” став ще гіршим, ніж мене” [8]. Йдеться про те, що редакція “Літературної України” у цьому вірші рядки “Веди нас, молодість” замінила на “Веди нас, партіє”. Але без цієї заміни цензура могла і не дозволити друк віршів молодого поета.

Попри стриману оцінку, висловлену В. Стусом у листі, вірш “Порив” можна вважати своєрідним девізом поета, де він, виплескуючи бурхливі юнацькі емоції, що переповнюють, закликає:

Вперед, керманичу! Хай юність догорить –
Ми віддані життю. І нам воздасться в славі [12, 152].

Очевидно, критичні епістолярні думки автора про “ще гірший вірш” були викликані різким дисонансом між оптимістичним, пафосним змістом твору і жорстокою дійсністю партійного тоталітаризму, який увірвався навіть у рядки Стусового творіння. Все ж вірш увійшов згодом до перших двох поетових збірок “Круговерть” та “Зимові дерева” і став своєрідним дзеркалом його внутрішнього світу у ранній період творчості.

Поезія “Ранній березень” більш вдала, що підкреслює і сам автор у листі до Б. Дорошенка від 5.02.1960: ““Ранній березень” мені вдався найкраще, а в “Радості” є немало сирового” [8]. Своє витончене відчуття краси останнього зимового дня поет прагне передати читачеві, силою ліричного слова спонукає до глибокого осмислення таємниць природи, закликає побачити те, що зазвичай залишається непоміченим у вирі повсякденності, змалювавши картину боротьби останнього зимового дня з молодим березнем. У вірші простежуються шукані Стусом лаконічність та образність у передачі настроїв, станів, думок, простежується уже певна структурність.

На нашу думку, поезію “Радість” поет не випадково вніс до збірки “Круговерть”, зокрема до розділу “Рожеве півколо”. Сам автор вважав її ще доволі сивою та недосконалою. Декларативність проступає чи не з кожного рядка вірша. Ліричний герой переповнений позитиву, радості буття, закликає не просто споглядати природу, а гомоніти з нею, розуміти її, а не підкорювати. Стус зливається “із струмком, із промінням ранковим”, “з тихим плюскотом хвиль, із прибоєм ланів колосковим” [7, 163]. Він немов розчиняється в ній, стаючи її невіддільною частиною.

До епістолярного жанру В. Стус звертається не випадково. Кореспонденції були внутрішньою необхідністю поета, замінювали безпосередню розмову з адресатами, творче спілкування. Хоча листів раннього періоду творчості поета збереглося дуже мало, вони, з одного боку, містять безцінну біографічну інформацію, фактографічно віддзеркалюють реальний стан внутрішнього світу митця, а з другого, – матеріальну дійсність зовнішніх умов буття.

Список використаних джерел

1. Коцюбинська М. “Світ міниться – і проростає слово” / М. Коцюбинська // Дніпро. – 1993. – № 4/6. – С. 2-10.
2. Коцюбинська М. Поет / М. Коцюбинська // Стус В. Твори: у 4 т., 6 кн. / В. Стус. – Львів: Просвіта, 1997. – Т.1 – Кн. 1. – Зимові дерева, Веселий цвинтар, Круговерть. – 430с.
3. Макарчук В. Від юних літ до юного змужніння: рання лірика Василя Стуса. / В. Макарчук // Слово і час. – 1992. – №8. – С. 64-69.
4. Рарицький О.А. Поезія героїчного чину. Василь Стус: еволюція художнього мислення : монографія / О. Рарицький. – Хмельницький: Просвіта, 2002. – 140 с.
5. Стус В. Двоє слів читачеві / В. Стус // Палімпсест: Вибране. – К.: Факт, 2003. – 432 с.
6. Стус В. До А.С. Малишка / В. Стус // Не від любив свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і людина: спогади, статті, листи, поезії / упоряд. О.Ю. Орач (Комар). – К.: Укр. письменник, 1993. – 400 с.
7. Стус В. Зібрання творів : у 12 т. / Редкол.: Д. Стус (голова) та ін. – К.: Київська Русь, Факт, 2007. – Т.1: Ранні вірші (сер.1950-х – початок 1960-х рр.), ДЕЛЮ № 13/БЕ 1339, Круговерть, Вірші 1960-х років. – 560 с.
8. Стус В. Лист до Б. Дорошенка від 5.02.1960 [Електронний ресурс]. / В. Стус – Режим доступу: <http://www.madslinger.com/stus/lysty-do-druziv/>. – Назва з екрана
9. Стус В. Лист до Б. Дорошенка, весна 1960 [Електронний ресурс]. / В. Стус – Режим доступу: <http://www.madslinger.com/stus/lysty-do-druziv/>. – Назва з екрана
10. Стус В. Лист до Б. Дорошенка від 5.12.1959 [Електронний ресурс]. / В. Стус – Режим доступу: <http://www.madslinger.com/stus/lysty-do-druziv/>. – Назва з екрана
11. Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. / В. Стус. – Львів: Просвіта, 1997. – Т.6 (додатковий). – Кн. 2. – Листи до друзів та знайомих – 263 с.
12. Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. / В. Стус. – Львів: Просвіта, 1994. – Т.1. – Кн.1: Зимові дерева. Веселий цвинтар. Круговерть. – 432 с.
13. Стус Д. Василь Стус: Життя як творчість: монографія / Д. Стус. – К.: Факт, 2005. – 368 с.

Summary. In the article the early period of poetical works of the artist is traced. The comparative analysis of the author's world outlook expressed in epistles and poems is realized.

Key words: epistolary, poems, Tauzhnyanskyi period, army period.